

Гагаріна С.Г.,
аспірант кафедри соціальної
та гуманітарної політики
Національної академії державного управління
при Президентіві України

МІГРАЦІЯ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

У статті досліджено поняття міграції інтелектуального потенціалу, причини та наслідки цієї міграції. Розглянуто вплив інтелектуальної міграції на країни - експортери та країни – імпортери такої міграції.

В статье исследовано понятие миграции интеллектуального потенциала, причины и последствия этой миграции. Рассмотрено характер влияния интеллектуальной миграции на страны - экспортеры и страны – импортеры такой миграции.

This article explores the migration of intellectual potential, causes and consequences of migration. The influence of intellectual migration to the country - and the country's exporters - importers of such migration.

Постановка проблеми. Вступ людства в нову стадію розвитку – інформаційне суспільство - характеризується якісною зміною структури виробництва, його орієнтацію на наукоємні технології, що зумовлює постійне зростання ролі інтелектуальних ресурсів. В результаті появи нових технологій, зростання наукоємності продукції, провідна роль відводиться знанням, професіоналізму працівника, технічним, технологічним і організаційним інноваціям.

Підвищується значення освіти, науки, посилюється роль інтелектуальної діяльності в усіх соціальних сферах. У складі національного багатства домінування інтелектуального потенціалу, стає очевидним. У нових умовах основними виробничими ресурсами стають інформація і знання. Відбувається перетворення інтелектуального потенціалу в провідний чинник економічного зростання та міжнародної взаємодії, саме він стає головним у визначенні та формуванні високого рівня конкурентоспроможності держави в усіх сферах суспільної життєдіяльності: через це проблеми трансформації інтелектуальних ресурсів нації, їхнього нарощування чи, навпаки – втрати є важливими у практичному і теоретичному плані.

Аналіз досліджень. Дослідженню поняття «інтелектуальний потенціал» присвятили свої роботи багато закордонних та вітчизняних науковців, таких як: Г. Беккер [1], Е. Брукінг [2], В. Скуратівський, П. Ситник, В. Трощинський, та ін. Серед тих, які досліджували проблему міграції інтелектуального потенціалу можна назвати Е. Кіріченко [4], Е. Лібанову [5], І. Майданіка [6], Г. Нікольську [7, 8], Н. Рімашевського [9], І. Цапенко [11], В. Ярошенко [12] та ін.

Однак, не дивлячись на те, що дослідженню питань міграції інтелектуального потенціалу приділяється значна увага, проблему оптимізації такої міграції задовільно вирішити поки не вдалося, а шляхи її реалізації залишаються недостатньо визначеними. Це саме і зумовило вибір теми даної статті.

Метою даної статті є дослідження поняття міграції інтелектуального потенціалу, її позитивних та негативних наслідків для суспільства, а також пропозиції щодо шляхів практичного вирішення даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. З переходом в ноосферну стадію розвитку суспільства збільшується обсяг використання нових знань, інформації, все більшу роль у розвитку суспільства відіграє інтелектуальний потенціал. Відбувається перехід від технічних навичок до інтелектуальних, тобто змінюється зміст праці і форми. Внаслідок цього в діяльності державних установ головним завданням стає впровадження інтелектуального потенціалу, виявлення, накопичення і поширення суспільно – корисної інформації та досвіду. Інтелектуальний потенціал - це знання, досвід, професійна підготовка, напрацьовані наукові й технологічні зв'язки - все те, що дає можливість створювати цінності і забезпечувати конкурентоспроможність суспільства в цілому.

Успішний соціально - економічний розвиток країни тісно пов'язаний з накопиченням інтелектуального потенціалу на державному рівні. Накопичення інтелектуального потенціалу є, з одного боку, споживанням знань і ресурсів, а з іншого боку – виробленням людиною, яка володіє певним набором знань, досвіду, інформаційних ресурсів нових цінностей в процесі в здійснення своєї діяльності на професійному рівні.

Вступ до ноосферної стадії розвитку суспільства обумовлює нове ставлення до інтелектуальних ресурсів і прирівнює їх до таких стратегічних ресурсів, як запаси сировини чи золотовалютні запаси країни. Через це спостерігається посилення боротьби у сучасному світі за володіння інтелектуальними ресурсами.

Проблема міграції інтелектуального потенціалу є актуальною не тільки для України, але і для будь-якої окремо взятої країни. Внаслідок відтоку кваліфікованої робочої сили держава несе матеріальні втрати, скорочується інтелектуальний потенціал країни, що призводить до загального зниження рівня її розвитку.

Міграція інтелектуального потенціалу відбувається під впливом цілого спектру різних факторів.

Серед них:

- ✓ різний рівень життя та матеріальної винагороди праці в різних країнах;
- ✓ особливості рівня безробіття в різних країнах;
- ✓ неможливість належним чином реалізувати потенціал в своїй національній економіці;

- ✓ потреба уникати різних переслідувань політичних, релігійних, расових, національних і т.д.);
- ✓ незахищеність результатів інтелектуальної праці у власній державі;
- ✓ кращі можливості для творчості та самореалізації в інших країнах;
- ✓ невизнання результатів праці інтелектуального працівника та ін.

Різке падіння рівня матеріального забезпечення наукових працівників стимулює процес витоку розуму, а також виїзд учених на постійне місце проживання або тимчасову роботу за кордоном. В сучасній українській науці та технологічній сфері існують великі проблеми, такі як низька технічна оснащеність науково-дослідних інститутів, низький рівень державної підтримки, старіння наукових кадрів, відсутність перспектив при влаштуванні на роботу тощо.

В силу природної обмеженості інтелектуальних ресурсів будь-якої країни і зростаючої потреби в них все більша увага приділяється «імпорту інтелекту». Адже соціально-економічна ситуація в країні, життєвий рівень населення значною мірою визначаються ступенем освіченості суспільства. Ніякі природні багатства, вигідне територіальне розташування країни не зможуть реалізувати себе без потужного потенціалу людського розуму.

Так, у США за 2000-2011 рр.. кількість іммігрантів досягло 10,3 млн. чоловік. У результаті в 2011 р. на території США проживало 37,9 млн. вихідців з інших країн, або 12,6% населення країни, а частка іммігрантів у складі робочої сили дорівнювала 15,8% [7]. Чистий приріст кваліфікованих кадрів в Австралію в 2000-2011 рр.. становив 29,4 тис. чоловік, а в 2008-2011 рр.. - вже 43,6 тис. чоловік [4].

Таким чином, «полювання» за інтелектом перетворюється досить вигідний і прибутковий бізнес.

Сьогодні практично всі країни стикаються з проблемою браку висококваліфікованих фахівців, у результаті чого відкрилося справжнє «полювання» за певними категоріями фахівців і студентів.

При цьому використовуються різні прийоми, такі як розширення можливостей підвищення кваліфікації, спеціальні програми, створення більш сприятливих умов проживання та ін. Так, в Європейському Союзі введена наукова віза, завдяки якій для іноземних вчених при в'їзді в країну створюються спеціальні пільгові умови [11].

Одним з факторів міграції є можливість отримати більш кваліфіковану освіту. Багато країн стикаються з проблемою недостатнього фінансування оплати праці наукових працівників, наукових розробок, в їх числі і Україна. Так, в Україні цей показник у 2011 році порівняно з 2008 роком скоротився практично в 2 рази (у 2008 р. - 167, 3 млн. грн., в 2011 р. - 96,4 млн. грн.) [3].

Недостатнє фінансування у сферу освіти призводить до старіння матеріальної, науково-технічної бази інститутів, університетів, наукових і

дослідницьких центрів. Як наслідок - втрачається інтерес наукових співробітників до своєї роботи. Неможливо здійснювати нові наукові відкриття, використовуючи при цьому застарілі технічні засоби, крім того сьогодні наукові співробітники отримують заробітну плату, якої ледь вистачає на проживання. В результаті цього скорочується чисельність наукових працівників, закриваються наукові і дослідницькі центри, а висококваліфіковані фахівці, які не змогли реалізувати свій потенціал на батьківщині, їдуть працювати закордон, де і умови роботи на порядок вищі, і рівень життя, і оплата праці. Так, в 2011 році порівняно з 2009 – м закрилося на 38 організацій, що виконували наукові дослідження і розробки більше (у 2009 р. 1378 організацій, в 2011 р. - 1340). Помітно знижується кількість науковців: у 2008 р. - 96820 чол., У 2009 - 94138 чол., У 2011 р. - 92403 чол. [3].

Скорочується кількість наукових організацій у сферах, які найбільше потребують висококваліфікованих фахівців, і в передусім у сфері технічних наук (2010 р. 740 організацій, у 2011 р. - 692) [10].

Вплив інтелектуальної міграції по різному впливає на країни - експортери і країни - імпортери інтелектуального потенціалу і з якої відбувається відтік людського капіталу (країни - експортера) наноситься значний збиток – соціальний, економічний, культурний, науково-технічний, політичний. Призупинити відтік наукових кадрів можна за рахунок збільшення фінансування науки та зміни ставлення держави до науки (усвідомлення значущості науки, освіти та науково-технічного прогресу).

Однак, міграційні процеси мають для країн – експертів і певний позитивний момент. Так, еміграція зменшує тиск на ринок праці країни - експортера, що дозволяє скоротити рівень безробіття. Мігранти, пересилаючи частину зароблених грошей своїм сім'ям, забезпечують приплив валюти в країну, що стимулюють зростання сукупного попиту в національній економіці.

Для країн - імпортерів приплив людського капіталу дає можливість використовувати інтелектуальний потенціал закордонних працівників, обходячись без витрат на їх підготовку, тобто вони набувають додатковий дешевий інтелектуальний потенціал. Тому необхідно створити сприятливі умови для залучення кваліфікованих кадрів з-за кордону, а крім того, перед державою ставиться завдання проведення ефективної політики щодо регулювання ринку праці кваліфікованих працівників [5]. Однак в країнах - імпортерах збільшується тиск на ринок праці, а звідси - зростання безробіття. Негативними соціальними наслідками для них є також зниження рівня оплати праці, оскільки іммігранти згодні працювати за більш низьку оплату своєї праці, зростання тіньової економіки через збільшення кількості нелегальних емігрантів та ін. Так, згідно з наявними підрахунками, чисельність нелегальних іммігрантів в США швидко росте: якщо в 2006 р. їх було 5 млн. чоловік, в 2011 р. - 8,4 млн., то в 2009 р. їх

число збільшилося до 11,1 млн., що становить приблизно третину всіх іммігрантів [8].

Чисельність нелегалів на початку нового століття в країнах Європейського Союзу становила від 3 до 6 млн., а в Росії - від 3 до 4 млн. [9].

Відтік з України висококваліфікованих фахівців призводить до того, що на ринку праці збільшується кількість некваліфікованих працівників з інших країн. Це призводить до того, що Україна несе великі людські та матеріальні втрати. Так, кількість громадян України, які працюють закордоном в 2011 році в порівняно з 2007 роком зростає практично в 2 рази (у 2007 р. – 363295 чол., у 2011 р. – 731849 чол.) [12].

У той же час з кожним роком зростає число іноземців, що працюють в Україні: у 2007 р. - 92275 чол., у 2011 - 195517 чол. Це не є позитивним для ринку праці України. Відбувається відтік заробленого капіталу в інші країни, оскільки іноземці відсилають зароблені гроші своїм родинам в інші країни [10].

Одним з напрямків вирішення проблеми інтелектуальної міграції може бути підвищення кваліфікації та набуття досвіду вітчизняними фахівцями закордоном, але з наступним поверненням в країну. Причому мова йде не тільки про вчених, але й про представників інших інтелектуальних професій (лікарі, військові, будівельники, управлінці та ін.) Так, за даними Держкомстату України, у 2011 р. 49,3% таких поїздок здійснили дослідники в галузі технічних наук, 23,1% - фахівці з обробці металів, виробництва машин та устаткування, 16,3% - фізики і математики [6].

Висновки. Таким чином, одним з факторів розвитку інтелектуального потенціалу країн є міжнародна міграція.

Оскільки «витік умів» є не тільки негативним явищем, але й несе в собі позитивний ефект, необхідно розвивати поворотну міграцію, що дозволить підвищити інтелектуальний потенціал нації.

Для успішного регулювання міграції в Україні необхідне створення Єдиної служби міграції, що дозволить взяти під свій контроль всі міграційні процеси в Україні.

Державі необхідно створити сприятливі матеріальні умови для інтелектуальних працівників (поступове наближення показника середнього рівня оплати праці до європейського), соціальні умови та систему цінностей (визнання і оцінка кінцевих результатів праці). Важливим є строге дотримання положень законодавчої бази, (щодо захисту патентів, авторського права, ноу-хау, захисту інформаційної таємниці та ін..

Для скорочення числа нелегальної міграції українців необхідно спростити формальні умови в'їзду - виїзду, наприклад, за допомогою зниження цін на візи. А спрощений режим для студентів, які їдуть на сезонну роботу або тимчасові підробітки, дозволить поглибити практичні знання іноземних мов, знайомство з культурою інших народів.

Подібні заходи дозволять отримати позитивний ефект від інтелектуальної міграції на державному рівні і підвищити ефективність національної економіки її соціальну орієнтацію.

Використані джерела інформації:

1. Беккер Г.С. Людська поведінка. Економічний підхід. Вибрані праці з економічної теорії / Г.С.Беккер; пер. з англ. Р.І. Капелюшников. - М.: ГУВШЕ, 2003. - 325 с.
2. Брукінг Е. Інтелектуальні капітал / Пер. з англ, під ред. Л. Н. Ковачін - Пітер, 2001. - С. 31.
3. Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>(11)
4. Кириченко Е. Від «витікання умів» до глобального «круговороту умів» // Світова економіка і міжнародні відношення. - 2008 - № 10 - с.3-11
5. Лібанова Е. М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України в першій декаді XXI століття // Парадигма соціальної політики України на зламі тисячоліть: Міжнар. наук.-практ. конф.: Київ, 30 жовтня 2007 р. – www.usg.org.ua
6. Майданік І. Інтелектуальна міграція в Україні у контексті міжнародної наукової співпраці // Україна: аспекти праці.-2011 - № 5.-с. 34 - 38.
7. Нікольська Г.К. Імміграційна політика США в умовах глобальної кризи // Праця за кордоном. - 2010. - № 1. - С.58-74.
8. Нікольська Г.К. Проблеми регулювання міграційних потоків: досвід США // Праця за кордоном. - 2011. - № 1. - С.64-80.
9. Рімашевський Н. Населення і глобалізація // М.: Наука. - 2008. - С.285.
10. Статистичний довідник "Україна у цифрах" за 2011 рік. Державний комітет статистики України. - К.: Консультант, 2012. - 260С.
11. Цапенко І.П. Залучення економічних мігрантів у розвинуті країни // Праця за кордоном. - 2008. - № 3. - С.22-44.
12. Ярошенко В.І. Вплив міграційних процесів на Ефективність Функціонування професійного Ринку праці // Формування ринкових відносин в Україні. - 2009. - № 9. - С. 143-152.

Рецензент: Ситнік П.К., доктор філософ. н, професор.